
תולדות הכלכלה של יהודי ביהם שמחוץ לפראג במאה הי"ז והי"ח

Author(s): ר. קסטנברג-גלדשטיין

Reviewed work(s):

Source: *Zion* / ציון, Vol. (תשרי-טבת תש"ז), pp. 49-65

Published by: [Historical Society of Israel/](#)

Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/70062606>

Accessed: 15/11/2011 03:23

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at

<http://www.jstor.org/page/info/about/policies/terms.jsp>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Historical Society of Israel/ is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Zion* /.

<http://www.jstor.org>

תולדות הכלכלה של יהודי ביהם שמחוץ לפראג במאה הי"ז והי"ח

מבוא

חיבור זה מתבסס על מאמרי "מיפקד יהודי ביהם שמחוץ לפראג בשנת 1724", שנדפס ב"ציון" תש"ד, ובמובן ידוע הרי הוא גם המשכו. שם סיכמתי, לפי נקודות-ראות שונות, את העובדות הסטאטיסטיות, שניתן להפיק מחומר המיפקד, בכללן. כאן אני באה להוסיף ולבחון את הנתונים הסטאטיסטיים שבאותו מאמר לפי תכנם הכלכלי, בקשר לשאר הידיעות — כלליות ופרטיות — הכלולות במיפקד, ידיעות נוספות מתוך ארכיונים שבביהם הדרומית וכן ידיעות ממקורות שונים, המפורטים על פני הספרות ההיסטורית. אשתדל לנקוט כאן, ככל האפשר, אותה שיטה, שההיסטוריה הכלכלית החדשה טוענת לה, היינו סיכום סינטטי של מסקנות-החקירה המפורות, בדרך ברור מושגי של החומר והבחנה קפדנית בין התופעות הכלכליות למיניהן. ברור, שלגבי תולדות הכלכלה של ישראל קשה הדבר מלגבי תולדות הכלכלה של עמים אחרים, כי תנאי הכלכלה היהודית היו משתנים והולכים במידה מרובה עוד יותר. אף קשה ביותר להכיל את התהליכים האלה במושגים יציבים, בכל זאת מן ההכרח להיוזק להם, שאם לא כן, סופה של החקירה ליהפך לקט של ציטאטים מן המקורות. כמו כן חסרות עדיין עבודות-ההכנה הדרושות ואף זה הכביד והשפיע בודאי על העבודה שלפנינו.

הבעיה העיקרית העולה מחומר המיפקד היא השאלה: כיצד נשתלבו היהודים שמחוץ לפראג בתוך המשק הכללי של הארץ. אך עד שנבוא לדון על כך, מן הראוי לתת ראשי-קוים של המשק הזה גופו. הגורם הקובע, בתחילת המאה הי"ח, את החיים הכלכליים של ערי-הפרוות ושל הכפרים בביהם — כל הארץ מחוץ לעיר-הבירה ו"ערי המלך" — הם האצילים בעלי האחוות הגדולות. שלט כאן המשק האחוותי (Gutswirtschaft), שהיה נהוג בעבר האלפיה מזרחה, מסוף ימי-הביניים ועד שנת 1848, ושנבדל כידוע מן המשק הקרקעי (Grundwirtschaft) שממערב לנהר. המשק הקרקעי היה מבוסס בעיקרו על מסי הממון של האכרים ואילו המשק האחוותי — על עבודת-הכפייה. במשק האחוותי אין האכר אלא פועל חקלאי, המקבל, תמורת עבודת-הכפייה, בית-דירה וחלקת-שדה לעיבוד. ובביהם אין חלקת-השדה עוברת בדרך כלל בירושה, אף אינה ניתנת לאכר לכל ימי חייו. מצבו של האכר היה כאן גרוע מאשר במקומות אחרים, מחמת הניגודים הלאומיים בין האכרים, שהיו כולם צ'כים, לבין האצילים, שהיו ברובם גרמנים; האצילים הצ'כיים הושמדו במלחמת-שלושים-השנה². המשק האחוותי ייצר בשביל השוק העירוני כמה וכמה מוצרים חקלאיים, שהיו נקנים על ידי הסוחרים ובעלי-המלאכה המאוגדים בחברות המקצועיות שלהם. ערי ביהם היו ברובן הגדול משועבדות (untertänige), כלומר קנין אצילים, וממילא היו תושביהן בדרך כלל נתינים משועבדים לשררה, אף-על-פי-כן היה מעמדם של העירוניים שונה, על-שום משלח-

(1) השווה "ציון" תש"ד עמ' 7, הערות 24 ו-25.

(2) השווה Karl Grünberg, Bauernbefreiung und Auflösung des grundherrlich bäuerlichen Verhältnisses in Böhmen, Mähren, Schlesien, I, II, 1893.

ידם, משל האפרים בכפרים המשוועבדים. תשלום דמי החסות על המחיות העירוניות פטר את העירונים מעבודת-הכפייה. המסחר והמלאכה היו, לפי ההשקפה והנהוג של ימי-הביניים, תפקיד האוכלוסיה העירונית וזכותה המיוחדת. המסחר העירוני עניינו סיפוק התצרוכת בכלל לעיר ולסביבתה הכפרית, ועניינה של המלאכה העירונית – סיפוק התצרוכת במוצרי מלאכה. חלוקה זו של התפקידים בין העיר לבין הכפר, נתקיימה בכיהם זמן רב גם לאחר ימי-הביניים. היא נשתבשה ע"י מלחמת-שלושים-השנה, המעמקים הסוציאליים בעקב הקונטר-ריפורמאציה (הכרח ההגירה של העירונים הפרוטסטנטים בגלל הסעיף הדתי שבחוזה-השלום הוויסטפאלי), וכן על ידי מרידות האכרים בסוף המאה השבע-עשרה. המשבר הוא המציין את אופי המשק של ביהם באותה תקופה. והחלוקה המשקית הישנה בין העיר והכפר, המוסיפה להתקיים להלכה על כל פנים עד סוף המאה הי"ח, עוד מגבירה את המשבר הזה.

על-אף ההפרעות התחילו מתפתחות קמעא קמעא גם בביהם שיטות כלכליות חדשות במסחר ובמלאכה. חשיבות מכרעת נודעת כאן לסחר היצוא של חמרי-גלם ואף של תוצרת-גמר, וכן לצורך הרב באספקה צבאית, מחמת המלחמות התכופות. ממשלת וינה דורשת בשביל צבאותיה סחורה שות-צורה ("אוניפורם") והצרכים החדשים מולידים את שיטת ההקפה של חמרי-גלם (Verlagsystem). בעל-המלאכה העירוני, שאין ידו משגת לשלם במוזמנים בעד חמרי הגלם הדרושים לו לעבודתו, נוטלם בהקפה אצל הסוחר בתנאי שימכור את תוצרת-הגמר לאותו סוחר עצמו שהקיף לו, במחיר זול בהרבה ממחיר השוק. בעל-המלאכה העירוני הולך ונעשה על ידי כך פועלו של המקיף (Verleger) ומעמדו משתווה לשל בעל-המלאכה החוצי (Pfuscher). הכפרי, ולא עוד, מאחר שעבודתו של בעל-המלאכה החוצי עולה יותר בזול, מבכרים אותו בדרך כלל על פני בעל-המלאכה העירוני המאורגן.³

שיטת-הקפה זו היא אחד מסימני-האופי של הקאפיטאליזם המוקדם. סימן אחר שלו הוא חוסר היציבות והאחידות. וכך אנו מוצאים בביהם את המשק האחוזותי, את שיטת ההקפה הנזכרת ואת סחר היצוא זה ליד זה. בו בזמן שהמשק האחוזותי מתקיים פחות או יותר כשורה, נתונים יתר הענפים הכלכליים לזעזועים ולמשברים, ודוקא מצבו הבלתי-מאוזן של המשק הוא המקל על היהודים, כפי שיתברר להלן, להיאחו בו ולהשתלב בתוכו.

פרק א'

תפקיד הפעולה הכלכלית של יהודי ביהם שמחוץ לפראג

בבואנו לענות על השאלה, איך השתלבו יהודי ביהם במשק הכללי של הארץ, נמצא נקודת-מוצא מתאימה לכך בסטאטיסטיקה המקצועית, שסוכמה במאמרי על המיפקד משנת 1724. נראה ברור, כי החלוקה המקצועית של יהודי ביהם היתה תלויה, עוד פחות משל איזה שהוא ציבור אחר, בסיבות מקריות או בגורמים סובייקטיביים (נטיות נפשיות), והמקצועות היו מתאימים בהכרח לתפקידים שהיהודים יכלו למלאות וגם מילאו למעשה במשק הכללי של הארץ.

העלינו מתוך החומר של המיפקד ארבע קבוצות מקצועיות בתוך הציבור היהודי, דהיינו: (1) אנשי מסחר, (2) בעל-מלאכה, (3) חוכרים של מפעל-מלאכה, (4) "כלי-קודש" ובעלי מקצועות חפשיים. הקבוצה הראשונה היתה החשובה ביותר לא רק לפי מספר העוסקים (52%), אלא גם לפי תפקידה ומשקלה במשק הכללי של הארץ. גם הקבוצה השניה והשלישית מילאו

(3) התפתחות זו תחילתה כידוע בתוך חברות בעלי-המלאכה העוסקים במלאכת-גמר, שנעשו במשך הזמן למקיימים. השווה G. Schmoller, Die Strassburger Weber-und Tuchmacherzunft, 1879.

תפקידים חשובים, אם גם פחות בולטים, במשק הכללי. את הציבור היהודי בלבד שימשו רק בני הקבוצה האחרונה, רובם ככולם, ולפיכך לא נעסוק בהן כאן. שונים היו התפקידים שמילאה כל אחת משלוש הקבוצות הראשונות ועלינו לעמוד על כל קבוצה וקבוצה כשהיא לעצמה.

1. המסחר היהודי

כבר בתחילת התקופה הנידונה, בסוף המאה השבע-עשרה, הולך ומתבלט תפקידו של המסחר היהודי במשק הארץ בקשר להתרת ישיבתם של יהודים במקומות נוספים. בביהם העניה ומעוטת האוכלוסין, מרובים למדי באותה תקופה המקרים של התקבלות יהודים בנכסי האצילים, ביחוד אחרי גירוש היהודים מווינה, שהיו אמידים ברובם⁴. בעל האחוזה עשה זאת—אף כי נתיניו ומנהל המשק היו מתנגדים לכך בדרך כלל—כמובן לא מאהבת ישראל, אלא בשל דמי-החסות הגבוהים, ועוד יותר—מתוך תקוה שהיהודי ימלא תפקיד כלכלי מסויים. ב-1694 כותב הנסיך שווארצנברג, גדול בעלי האחוזות בדרומה של ביהם, למנהל המשק שלו, על רצונו "להושיב בכפרו וֶשְנָה (Všesna) כמה משפחות יהודיות, כדי להגדיל את האוכלוסיה שלו ולמכור יותר טוב את התוצרת החקלאית של האחוזה"⁵. בכפר אחר, השייך לאותו נסיך, כפר פראוֹאֶנְבֶּרג, כבר נעשה הדבר קודם לכן (1678), מאותו טעם עצמו: "היהודים נתקבלו בפראוֹאֶנְבֶּרג—כותב מנהל האחוזה בשנת 1702—כדי לסייע במכירת התוצרת של השררה"⁶.

תפקיד זה היה נכלל גם בחווי-החסות והיה מתבאר בהם בפרוטרוט. סעיף 9 של "החוזה או הפקודה ליהודי יצחק אברהם" מכפר בִּזִי (Bzy) אומר: "יצחק אברהם מחוייב בכל שנה ב-23 ביוני וב-25 בדצמבר, לקחת את גבינת הפרות, את העורות ואת הפרוות ואת כל מה שיש למכירה באחוזה ולשלם תמיד את המחיר הגבוה ביותר, הנהוג אותה שעה בסביבה"⁷. אותן החובות עצמן כלולות גם בסעיף 10 של החוזה עם אברהם קאוֹרֶךְ, שייזכר עוד להלן כמה פעמים⁸. אף בספרות מצויות דוגמאות רבות לכך, נזכיר רק שתיים. כל בעל בית יהודי בנויאֶרְן (Nýrsko) היה מחוייב "למכור את עודף התוצרת החקלאית של השררה"⁹. בעל העיר ייצין (Jičín), טויפנבאך (Teuffenbach), הטיל על תושביה היהודים, תמורת הוכות לעסוק במסחר ומלאכה—"לקנות את המוצרים של השררה, כגון צמר, גבינה, חמאה, דגים וכדומה, כל-אימת שיציעו לפניהם לקנותם. היהודים היו מוכרחים לשלם לשררה, תמורת הסחורה שקיבלו, בכסף מזומן. כך יצר טויפנבאך שוק בטוח ותמידי לתוצרת

(4) כיוצא בכך גם במדינות הגרמניות. השווה: F. Priebatsch, Die Judenpolitik des fürstlichen Absolutismus; Dietrich Schäfer-Festschrift 1915, 517: "Kleine Herren und Edelleute nehmen die Juden nicht bloss auf, sondern rufen sie zu sich. הערה 3 עמ' 11. (5) וינה Fond Wittingau I 5 A J 1 12.18.1894. על דרך הזכרת המיסמים עיין במאמרי על המיפקד בשנת 1724, "ציון" תש"ד, עמ' 3 הערה 9. שמות המקומות מובאים כאן, כמאוחזו מאמר, בדרך הבאתם במקורות העבריים. שמות שאינם נזכרים במקומות הנ"ל מובאים כאן בצורתם הגרמנית, כפי שהם רשומים במיפקד, וגוסף להם: סוגריים גם השם הצ'כי, כשהמקום נזכר בפעם הראשונה. על עצם הענין השווה גם להלן פרק ב' סעיף 10.

(6) פראוֹאֶנְבֶּרג (בלי תאריך, לפני 1702) 5.6.1702. Fond Frauenberg I A 5 A J 16

(7) וויטינגאו 1.1.1699. Fond Wittingau I 5 A J 1

(8) פראוֹאֶנְבֶּרג 6.5.1697. Fond Frauenberg I A 5 A J 1a

(9) Josef Blau: Geschichte der Juden von Neuern; Die Juden und Judengemeinden

Böhmen in Vergangenheit und Gegenwart, ed. H. Gold, Brünn 1934, p. 422. (להלן דרך קיצור: Gold).

אחוזות¹⁰. כפי שנוכחנו לא היה טויפנבאך בעל-האחוזות היחידים שעשה כן. נראה שכך היה מנהגם של בעל-האחוזות לחייב את היהודים שנתקבלו לרשותם לקנות, בזמנים קבועים ובמחירים הגבוהים ביותר שבאותו זמן, את עודף התוצרת של אחוזותיהם¹¹. סידור תמוה זה מהיכן הוא בא ומה פירושו?

אנחנו נתקלים כאן באותן ההפרעות במשק הארץ, שכבר עמדנו עליהן במבוא. אחוזות האצילים, שנתרחבו הרבה בביהם בגלל הקונטר-ריפורמאציה, סובלות ממשבר של שיווק. תוצרתן המרובה באופן יחסי אינה מוצאת לה די קונים בארץ זו, שנידלדלה ונתרוקנה מאדם. מן הצד האחר מטילה הרשות הקרקעית את מרותה גם על "עיר-השדה המשועבדת" (untertänige Landstadt). לא פחות מאשר על הכפר. ועוד יש לזכור, שכל הטריטוריום כולו של בעל-האחוזות נחשב עדיין, לפי תפיסתם הכלכלית והמשפטית של בני הדור ובפרט של בעל-האחוזות, יחידה משקית של שעבוד (Frohnhof), הצריכה להוסיף ולקיים את אופייה הנאטוראלי. אם נשים לב לשלושת הנסיבות האלה, לא נתפלא כלל, שהשררה, הרגיל לשלטון בלי מצרים ולממשל של כפייה, התחיל נוקט שיטות של כפייה גם בשדה המסחר. היהודים, שבאו לבקש את חסותו של בעל-האחוזות, נראו בעיניו מלכתחלה נושאים ראויים לשעבוד חדש זה ואמנם לא טעה בכך.

המעשה היחיד החורג מכלל זה, שמצאנו בחומר שבידינו, אינו אלא מאשר אותו! חברות של בעל-מלאכה ברייכנברג (Liberec) היו מחוייבות "לקנות מידי השררה שלהם פרידלאנד (Frydlant) באורח פרופורציונאלי את כל אותם צרכי-האיכל, שאין הרשות צריכה להם בשביל משק ביתה"¹². אולם שיווק המצרכים האלה, שהוטל על החברות הנ"ל בעל-כרחן, עלה להן בקשיים יתירים. אנו מוצאים, כי האורגים, שהיו מחוייבים לקבל את גבינת השררה, פטרו עצמם מכך ע"י מס-מרצון, בשיעור 50 פלי, לשנה (Käseverschöpfungsgeld)¹³. מפני מה מכרה אפוא אחוזות פרידלאנד את עודף תוצרתה לחברות בעל-המלאכה, ולא ליהודים, כדרךן של שאר האחוזות? מפני שמשנת 1633 ועד 1848 לא היו להלכה יהודים ברייכנברג¹⁴. מעשה זה מלמדנו שני דברים: (א) כי בהתאם למצב הכלכלי הכללי היה בעל האחוזות נאלץ, או לפחות ראה עצמו נאלץ, לנהוג שיווק כפייה בסחורותיו; (ב) כי חברות בעל-המלאכה – ואלו היו האלמנטים היחידים בביהם, שבכלל באו בחשבון לכך – לא היו מסוגלות לקנות דרך כפייה את עודפי התוצרת של האחוזות. בנסיבות אלה הועידה כביכול ההשגחה את היהודים להיות קוני-כפייה של תוצרת השררות וזה היה תפקידם הראשון והעיקרי בארץ ביהם.

משמעות הזיקה המוזרה של בעל-האחוזות אל היהודים עשויה אולי להסתבר, אם נגדיר

Jirčák, Beiträge zur Geschichte der Jitschiner Juden im 17. und 18. Jahrhundert ; (10
Jahrbuch für Geschichte der Juden in der ČSR (להלן דרך קיצור: Jb) כרך ה' עמ' 140.

(11) נראה אגב שלעתים לא רחוקות היו היהודים מקבלים את הסחורות של השררה גם בהקפה. וכן עונה מנהל המשק בוויטינגאו על מכתבו של שוארצנברג (לעיל הערה 5), כי "בטוח הדבר יותר למכור את הסחורות העודפות, כגון שומן, גבינה, צמר, עופות, מעשי-עור, לטוחרים הנוצרים במחיר מועט, מלהשאירן בידי היהודים באשראי". וויטינגאו I 5 A J 28.12.1694. השווה גם את חשבון החובות של יהודי אונגאריש-ברוד (Uherský Brod) לשררה שלהם מיום 29 בספטמבר 1652, שפרסם Brettholz, Die Judengemeinde von Ungarisch Brod; Jb. IV, 169.

A. Salz, Geschichte der böhmischen Industrie 1913, 306. (12)

Salz, 307; J. Grunzel, Die Reichenberger Tuchindustrie, Prag 1898, 69. (13)

Hofmann, Geschichte der Juden in Reichenberg; Gold, 592 השווה (14)

אותה במונח "מסחר כפייה", שטבע זומבארט לציון יחסו של איש-אירופה אל עמיי-הטבע¹⁵. שכן כופה השררה התקיף את היהודי "חסר החסות" למכור וכפי שנראה להלן אף לקנות את עודף התוצרת של האחוזה, ובכך חסות הרי אין ליהודי קיום. ממילא אנוסים היהודים, מרצון או שלא מרצון, לקבל את תנאי הכפייה ולמלא את התפקיד שהוטל עליהם. כיצד הצליחו אפוא היהודים במה שלא הצליחו חברות בעלי-המלאכה ברייכנברג? איך מכרו היהודים את הסחורות, שהוכרחו לקנותן במחירים הגבוהים ביותר—לא רק בלי הפסד, אלא, כפי שיש לשער, גם בריווח? עד שנעמוד על סוד הצלחתם זו, שבעיקרה היתה תלויה כנראה בארגון הפנימי של פעולתם (פרק ב, סעיף 10), עלינו להקדים ולברר את תפקידו של ענף וענף במקצוע המסחר, ואפילו של כל סחורה למינה.

היסוד לתשובה שנשאלה ניתן בסטאטיסטיקה המקצועית: כי בחירת המקצועות או הסחורות היתה מכוונת, כפי שכבר הודגש למעלה, בהתאם לצורך האובייקטיבי. הסטאטיסטיקה המקצועית מוכיחה, שהרבה יהודים סחרו בעיקר בעודפי התוצרת החקלאית של השררות¹⁶ וכי מוצרים אלה הם עיקר המסחר היהודי. רבים הסוחרים בבד ובצמר (515), בעורות מעובדים ובכלי-מעובדים ובבהמות (146). לעומת זאת אין לחשוב את הנוצות (166) בין עודפי התוצרת של השררות. כשהדברים אמורים בצמר אנו מוצאים ע"פ רוב את ההערה "סוחר בצמר של השררה", לעתים רחוקות "סוחר בצמר אכרים". גם לגבי סחר העורות אנו מוצאים לעתים קרובות: "בעורות של השררה", מה שאין כן לגבי נוצות. כשהדברים אמורים בכך רשום ע"פ רוב: "קונה נוצות אצל אכרים"¹⁷. מבין המוצרים שהמסחר בהם מועט-יותר מנמים עם עודפי התוצרת של השררות: חלב, חמאה, גבינה, שומן, פשתה, עופות, ברזל וכן גם תבואה¹⁸. לשנתכונן אל שאר הסחורות שהיהודים היו מרבים לסחור בהן, נראה כי הללו נועדו בעיקר לספק את צרכי השררות. סחורות כאלה הן קודם כל תבלין, יין, סממנים (79), טבק (6) ומשי (1). נוסף לכך גם סחורות הנמנות בסטאטיסטיקה יחד עם מוצרים הנמכרים על ידי השררות. הכוונה קודם כל לאריגים הנמנים בסטאטיסטיקה יחד עם צמר, עורות מעובדים הנמנים בה יחד עם עורות בלתי-מעובדים ושלמים; מאחר שהיהודים סחרו גם בכך וגם בכך צורפו יחד בסטאטיסטיקה. נייר, ברזל וכלאים באים בסטאטיסטיקה בצירוף אחד; את הנייר היו היהודים מוכרים לשררות ואילו ברזל וכלאים היו קונים מהם. גם האוכלוסים המשועבדים וביחוד בעלי-המלאכה שבערים באים בחשבון בתור קונים של סחורות אלו, אולם נדמה שהמשועבדים היו קונים את צרכי מחיתם ע"פ רוב אצל רוכלים וחנוונים.

15 Der Moderne Kapitalismus 1921 I 2, 680 (להלן מצוטט בשם "Kapitalismus"): "בערמה או בכוח הנורע מוציאים מידי אדם חסרי-כושר-שיפוט או חסרי-רצון, בדרך של מסחר חליפין לכאורה, ולמעשה כמעט חנם אין כסף". שם עמ' 875 מדבר זומבארט על עוצם כוחו של בעל-האחוזה, היכול להפיק ממעמדו טובת-הנאה, לא רק דרך שליטה ישירה על אנשים ועל חפצים. עוצם כוחו ניכר גם בהשפעה, שהוא יכול להטיל בעקיפין על כף המאזנים, לשם קנייה או מכירה מוצלחת של מוצרים.

16 נראה שמצב דומה שרר גם בפרוסיה. Selma Stern, Der preussische Staat und die Juden II, 160 מונה בעיירות הקטנות ובכפרים תגרים ועירים וסוחרים בקר, חוטים, עורות וצמר. בעמ' 165 היא מוסיפה שמצבם היה לרוב גרוע משל יהודי הערים.

17 בעוד שגידול הצאן היה נוהג בניהם בקנה-מידה גדול — בעלי האחוזה אף לא היססו לגרש אכרים, כדי לאחד את חלקות האדמה של המגורשים עם אחוזתם הם (Bauernlegen), בעיקר לשם גידול כבשים—לא ידעו או עדיין גידול שיטתי של עופות. לא החצרות הגדולות המעטות באו אפוא בחשבון לענין זה אלא חצרות האכרים המרובות.

18 המסחר בתבואה הוא נדיר כל כך, מפני שבדרך כלל נאסר על היהודים — לטובת העירוניים. איסורים כאלה נזכרו בפירוש לגבי הוראז'דוביץ (Horažďovice), ייצ'ין, קולין רודניץ. השווה Gold 178, 200, 280 Jb. V, 140 על ייצ'ין. וכן גם 522

מכר היהודים לשררות היה גם הוא בתחילתו בדרך כפייה. אף אספקת צרכי השררה היתה מחובת היהודים, שכן השררה לא יכולה לזכות במימון ובממכר שלו על השוק החפשי. בחוזה הנזכר עם יצחק אברהם נאמר בסעיף ד': "יצחק אברהם מחויב לספק לשררה את כל המצרכים במחיר זול ובפלא ריווח בלתי-רגיל". אותן המלים ממש אנו קוראים בסעיף ד' שבחוזה הנ"ל עם קאודר. השוואת כמות הסחורות הנקנית על ידי יהודים אצל השררות לכמות הסחורות הנמכרות להם ולנתיניהם מוכיחה, כי ההיצע היה גדול מן הביקוש¹⁹. הדבר מתבאר בכך, שהמשק היה בנוי עדיין בעיקר על האספקה העצמית. היהודים, הרשומים במיפקד כעושי מסחר וקנין בסחורות מסוימות, תפקידם בעיני השררות — שבהם תלוי היה גורלם אם לקבל היתר ישיבה במקום, אם להשאר ואם להגרש — היה אפוא: ראשית, לקנות את עודפי התוצרת של אחוזת השררה שלהם; שנית, לספק את כל המצרכים הדרושים למשפחת השררה ולנתיניה. (בשביל משק האחוזת לא היה צורך באספקה, מאחר שהמשק היה אקסטרנסיבי).

עד כאן לא דיברנו על תפקידם של אותם היהודים, שלא היו רשומים במיפקד 1724 כסוחרים בסחורות מסוימות, אלא כחנוונים (314) וכרוכלים (265). במאמר על המיפקד הנ"ל (עמ' 21) נתברר, כי החנוונים והרוכלים נבדלו מן הסוחרים בסחורות מיוחדות בעיקר באופן מסחרם ולא בסחורתם. הובעה שם ההשערה, כי הסוחר בסחורות מיוחדות מוכר את סחורתו בעיקר למרחקים²⁰, בעוד שהחנוונים והרוכלים מוכרים את סחורתם בתחום מושבם; החנוונים — בעיר, והרוכל — המחזור בכפרים — בעיקר — בכפר.

והנה בה בשעה שהמסחר המיוחד היהודי תפקידו העיקרי היה להיטיב למכור את עודף התוצרת של השררה ושל האכרים, הרי החנווני והרוכל היהודי תפקידם היה בעיקר לספק את התצרוכת של הנתינים וביחוד של המשועבדים. נדמה שלענפי מסחר אלה התכוון שווארצנברג בדבריו על "הגדלת האוכלוסיה" וגם תקותו זו לא נכזבה. אף כאן עולה השאלה, איך בא תפקיד זה דווקא לידי היהודים הסוחרים בסחורות מעורבות. במשטר הכלכלי של ימי-הביניים היתה החנוונות מחיה של עירוניים. חברות החנונים היו תמיד ראשי הקבוצים על היהודים, אך קובלנותיהן יצאו רובן ככולן לבטלה החנוני היהודי היה מוכר בזול מן הנוצרי, ובגלל עניות האוכלוסיה היה זה העיקר. החנוני היהודי מסתפק, בריווח מועט, והוא סוחר בכל הבא לידו. "מה שמזדמן, אנו קונים" ("Co se nám nahodí, koupíme")²¹. החנוני היהודי שונה איפוא מן הרוכל היהודי בכמות הסחורה שברשותו ובקביעות מקומו — לרוב יש לו חנות — אך אינו שונה מן הרוכל בדרכי מסחרו.

(19) היחס המספרי בין הסוחרים שעיקר עסוקם במיקח ובין הסוחרים שעיקר עסוקם בממכר, הוא לפי אומדנא 100:942. השוה גם להלן עמ' 58 והערך 38.

(20) אמנם הדברים אמורים רק במוכרי התוצרת החקלאית ולא במספקי מצרכים. אבל האחרונים לא היו אלא חלק קטן מכלל הסוחרים המיוחדים.

(21) יהודי רודניץ נדרשו בשנת 1651, בקשר לחלונות עליהם, לתאר את דרכי מסחרם ואלה דבריהם: "Co se dotýče v handlovních věcech, 3-4 se na to skládáme, však přes pole na 3 a 4 míle svůj obchod vedeme, a co se nám nahodí, koupíme; podobně i v našich domácích kramských handlich i jinších obchod provozujeme" (Gold, 526). "מה שנוגע למסחר, 3-4 מתחברים והולכים על פני השדה 3-4 מילין ומה שמזדמן לנו, קונים. בדומה לכך מתנהל גם המסחר הביתי של החנווני וגם של סחורות אחרות".

הכתנתו המורגשת של זומבארט 2 I 443 ו-452 בין הרוכל האגרסיווי, שהוא ע"פ רוב יהודי, ובין בעל חנות של סחורות מעורבות, הנוטה ליתר סאטיוויז, אינה באה כאן בחשבון, שהרי מדובר פה על רוכלים יהודים ועל חנוונים יהודים.

בניגוד לחנוונות היתה הרוכלות רחוקה מלהיות "ענף מחיה עירוני", גם במידה שנוצרים עסקו בה. אף כי הרוכלות עתיקה כימי המסחר על הארץ, אין היא נעשית חשובה בשביל החיים הכלכליים לפני תקופת הקאפיטאליזם המוקדם. ערכה הוא בעיקר בכוחה ליצור שווקים (ביחוד ע"י הגדלת אפשרות-הקנייה של שכבות העוני). זומבארט מדגיש – אמנם בהפרזה יתירה²² – את ערכם הרב של היהודים בהתפתחות הרוכלות.

החומר מביהם מדגים את הדברים האלה. קודם שמקבלים יהודי חדש, שוקל מנהל המשק של ויטינגאו בדעתו, שמא "אפשר ליתן לו מקום ביתר הכפרים (כלומר, באלה שאין בהם עדיין יהודי), אף כי הדבר מוזק לעירוניים העוסקים בחנוונות"²³. מדרך בטוי זו ניכר, כי הרוכלות היתה נחשבת אז לצורת-היסוד של הסחר-ומכר המגיע ליהודי. בעוד קניית עודפי התוצרת של השררה נמנית תמיד בחוזים בין "הדברים שהיהודים חייבים בהם", נדמה כי הרוכלות נחשבה אז במידה מסויימת כאילו "זכותם" היסודית של היהודים²⁴. בעל-האחווה

(22 I 433: "הרוכלים רובם יהודים, והיהודים רובם רוכלים". ההפרזה היא בחלקו השני של המשפט, רק החלק השתיים-עשרה מבין יהודי ביהם שמחוץ לפראג רשומים במספר 1724 כרוכלים, ואפילו נצרף להם את החנונים, לא יעלה המסחר המעורב היהודי אלא לחומש מן המספר הכללי. אמנם הרבה סוחרים בסחורות מיוחדות והרבה בעלי-מלאכה היו עוסקים גם הם ברוכלות עיסוק לוואי, ולמסחר בסחורות מיוחדות היה בכלל אופי של רוכלות במידת מה. לגבי סוחר-ינוצות רבים במחוז גלאטי רשום כרגיל "רוכל בנוצות".

(23 מתוך מכתבו הנ"ל של זיברט (Siebert), מנהל המשק של ויטינגאו, אל הנסיך שווארצנברג, בדבר קבלת יהודים לכפר וקסנה (עיין לעיל הערות 5 ו-11). לפי דעתו של זיברט אין ורסנה מתאימה לכך, הואיל ובסמוך לה נמצאות משפחות יהודיות אחרות. זיברט מציע מקומות אחרים בגליל זה של האחוות השווארצנברגיות והוא דן לגבי כל מקום ומקום על הסיכויים לרוכלות.

(24 בשום מקום לא נקבע אמנם הדבר בדרך כללית וחיובית. הפרייווילגיה שניתנה ליהודים בשנת 1648, הנוכרת להלן, מדברת בכלל על זכותם – mit Kauf und Verkaufung allerhand Kaufmanns und Kraut-waren... welche wir in specie nicht verboten frei zu führen und... auf offene Jahr- und Wochenmärkte wie andere christliche Kauf-und Handelsleute zu reisen... בספר הנ"ל עמ' 201, הערה 45. העובדה שלא נזכרה כאן זכות הרוכלות, יכולה לאשר דווקא את מציאותה. יש לזכור שכך דרכם של חוקים, כותבים אותם על ספר רק בשעה שתוקפם חדל להיות דבר המובן מאליו. אכן זכות יסודית זו של היהודים – חופש הרוכלות – נתקלה בהתנגדות רבה מצד מתחרים יהודים ונוצרים. והרי שתי דוגמאות לכך:

בארכיון משפחת שווארצנברג בקרומאו בתוך I 5 A J 1 a, העתק של קיבלנא משנת 1710: "...die Deputierten der Landesjudenschaft in diesem Königreiche Böhme sich... beschweret hatten, samb ihnen auf unterschiedlichen Herrschaften wie auch in denen Städten und Dorfschaften das Hausieren untersaget würde". בתשובה לכך נאמר: "schon zu verschiedenen Malen ergangene kaiserlicher Befehl, bei denen Kreisämtern zu verfügen, damit ermelter Landesjudenschaft nichts Widerrechtliches zugemutet werden solle". שנוסחה בלבד כבר מעיד על חוסר התועלת שבה ואף על הכרת בעליה בחוסר התועלת שבה – לא הביאה כמובן לשום תוצאות. ההתחרות היהודית נוקטת בדרך הטבע אותה שיטה עצמה שנקטו בה הנוצרים, היינו הרחקת הורים. ביום 14 בנובמבר 1690 פונה לשכת המשק של ליבוויץ (Libějovice) אל הלשכה שבפראגאנברג בקיבלנא על שניטלה מיהודי אחד מליבוויץ, שהיה רוכל באחוות פראגאנברג, חבילתו, אע"פ שיהודי פראגאנברג "bisheru ruhig genossen, etwas in denen Dorfschaften erhandelnd herumzugehen". נראה שהחבילה ניטלה ממנו, בהשתדלות היהודי שבפראגאנברג. אם המעוות לא יתוקן, מאיימת לשכת ליבוויץ, לשלם מידה כנגד מידה.

Fond Frauenberg I B 5 A J Id.

ה"מחזיק" או "מושיב" יהודים ברשותו, מתחם את השטח, כולו או מקצתו, לרוכלות²⁵. אחר כך מתהלכים הרוכלים על פני השטח הזה לארכו ולרחבו ו"תרים אחרי הזדמנות". בחוזה עם יצחק אברהם שנזכר לעיל, מבטיח השררה "כי יהודים זרים, שאין יצחק אברהם רוצה שיהיו רוכלים שם ושאין להם לכך רשיון בכתב מאת לשכת הנסיך, אסור להם לרוכל בכפרים בוי וצימוטיץ (Zimutice) ואחרי אתראה יקחו מהם את סחורתם". אף משפט אחד במקור יהודי נראה מגדיר את הרוכלות כפעולה המשקית היהודית בה"א הידיעה, דהיינו: "יהודים רגילים לסבב בכפר למכור סחורתם כדרך הרוכלים"²⁶. היהודים רשאים—עד כמה שהתחרות יהודית או נוצרית אינה אוסרת עליהם את הדבר—לרוכל לא רק באחוות השררה "שלחם", כי אם גם באחוות של שררות אחרים. וכן נאמר ברשימות המפקד מקולם (מחוז לייטמריץ 20): "קולם (Chlumec) אין לה יהודים, אבל היא מרשה ליהודי סובורטן (Sobědruhy) וטורמיץ (Trmice) לרוכל שם". לא רק מותרת אלא גם רצויה היתה הרוכלות של יהודים—אף הזרים—בימי השוק השבועיים והשנתיים²⁷, אשר בהם פקעו ההגבלות המרובות של חברות הסוחרים ובעלי-המלאכה העירוניים, אף שימשו כעין מאורר לאותו משטר משקי. זו היתה גם דעתו של הנסיך שווארצנברג. הוא מצווה: "אמנם מותר ליהודים זרים לרוכל בשווקים ובימי-שוק שבועיים, אבל לא בכל יום"²⁸. מכל האמור מסתבר שהיהודים, וביחוד "היהודים הרוכלים" (Hausierjuden) היו, כקונים וכמוכרים, עורקי-החיים של השווקים הללו.

כוחם ביצירת שווקים מתחורר יפה מבקשת "השופטים, המועצה וכל הציבור של עיר-ההרים ראטיבור" (Hory Ratiborské)²⁹ לשוב ולהתיר ליהודים לבוא לימי השוק. "מאחר שבני עירנו סובלים מאד מאיסור זה—נאמר בכתב הבקשה—הרי בקשתנו... להרשות לאותם היהודים לבוא ולצאת דרך חרות גם בימי השוק וגם בשאר זמנים, כמקודם, מטעמים אלה: (1) ירידים בלי יהודים הם לקויים מאד ומשום כך מתמעטות הכנסות הציבור הבאות רק מן הירידים... (2) הכנסות הנסיך סובלות, כי העם ממעט כל כך לבוא אל הירידים שלנו, לעומת הירידים לשעבר, מפני שלייהודים, אשר עמם מרבה העם לעשות מסחר וקנין, אסור לבוא. (3) כשעירון או כורה רוצה לקנות לו דבר-מה, שאין להשיג אלא אצל יהודים, הוא מוכרח לנוד מהלך פרסה³⁰, להקריב את כל היום ולהפסיד את זמן העבודה, בעוד שהיהודים היו מביאים את כל סחורותיהם הביתה במחירים נוחים והיו נותנים בהקפה לכל איש וביחוד לאנשי המכרות..." מובן מאילו שהיה גם צד שני למטבע: תלונות של בעלי-המלאכה והסוחרים הנוצרים,

(25) הגראף צ'רנין (Černin) מתחם בשנת 1749 את השטחים שברשותו לאיזורי רוכלות, כדי למנוע הסגת גבול בין היהודים שהתישבו שם בשלשה מקומות. גולד, עמ' 345.

(26) ר' מנחם מנדל בר' דוד טרעביטש, צמח צדקה, מובא מכת"י ע"י י. ז. כהנא, תשובות היסטוריות מחיי היהודים במורביה במאה הי"ז, בקובץ "ארשת" תש"ד, עמ' ת"ה.

(27) אעפ"י שגם בביהם היה לרוכלים היהודים אותו הרגל, שבכל מקום היו התגרים הנוצרים מגנים אותו, והיינו "לרוץ לקראת האכרים עד לפני השער וליקח מהם את סחורתם, עוד בטרם הספיקו הללו להביאן לשוקה של העיר". עיריית שוויאוו (Švihov) אסרה על כך בפירוש. נוהג זה היה באופיו של הרוכל היהודי, כפי שמתאר אותו זומבארט. דרכו התקופנית היא ההיפך הגמור לדרכם של הסוחרים העירוניים, המשתדלים אדרבא "להוריד את המחירים ע"י השהייה". עיריית שוויאוי גינתה גם את דרכם זו; גולד, 345.

(28) וינה Fond Frauenberg I B 5 A J 1d 23.3.1687.

(29) עירית ההרים ראטיבורט (Hory Ratiborské), Fond Ratiboritz I 5 A J 1 16.6.1797. בערי-ההרים אסורה היתה ליהודים לא רק ישיבת קבע אלא אפילו שהיית ארעית הדרושה לעסק הרוכלות.

(30) הדבר הוא בהתאם למשטר הכלכלי של ימי-הביניים, שלפיו אין זכות מסחר ותעשייה אלא לעיר, ואם רוצה האכר לקנות דבר-מה, בעל כרחו הולך העירה.

שהיהודים חפסו בידם את כל המסחר³¹. מותר לראות בתלונות אלה, החוזרות ונשנות בנוסח אחד, הוכחה בדרך השלילה לתפקידים המכריע של היהודים במסחרה של ביהם. כלל של דבר: המסחר היהודי מילא בביהם שמחוץ לפראג והערים החפשיות פחות או יותר תפקיד של מסחר בכלל, הן במובן הממכר של התוצרת החקלאית³² (וביחוד ממכר עודפי התוצרת של האחוות, שנעשה תחילה בדרך כפייה) והן במובן הסיפוק של מצרכים (בעיקר ע"י הרוכלות). הקאטאסטר התיריזיאני מן העיר תבור (Tábor) מתאר את מצב הדברים כמו שהוא בקיצור נמרץ, בציינו, כי היהודים הם הנושאים היחידים של חילופי הסחורות בין הכפר לבין העיר (1713)³³.

2. חכירת מפעלי מלאכה מבעלי-האחוות

חוכרי בתי-משרפות היי"ש, בתי-הבורסקי ובתי-מבשל האשלג — הקבוצה המקצועית הקטנה ביותר לפי מספרה (410) — תפקידה במשק הכללי הוא ברור כמעט כתפקידה של קבוצת הסוחרים. המשק האחוותי קובע את תפקידם של החוכרים האלה עוד יותר מכפי שהוא קובע את תפקידם של הסוחרים, ובאורח ישיר יותר. עודפי התוצרת, המהווים את הבסיס של המסחר היהודי, באים מאז ומקדם במישרים מהמשק החקלאי כתוצרת גמורה, הנחשבת כמעט כפסולת והניתנת להעברה מיד ליד, והיהודים היו יכולים לעשות בהם מסחר באופן עצמאי. והנה היו מפעלי מלאכה מסויימים, שהיו אף הם קשורים מימי קדם קשר אמיץ במשק החקלאי ובצרכי ההזנה וההלבשה. בימי-הביניים היו מפעלים אלה חלק ממשק השררה שכלל גם מאפיה, בית-מבשל לבירה ולעיתים קרובות גם בית-בורסקי. העבודה במפעלים אלה היתה מחובת האכרים המשועבדים והם היו עושים אותה, לפי התור או דרך קבע, כנגד שכר בשווה כסף³⁴.

משנתרבו צרכיו של בעל-האחוה בכסף מזומן והוא התחיל שולח את תוצרתו החקלאית השוקה — בעזרת סחר הכפייה למשל — הרי הוא מושך את ידו גם ממפעלי המלאכה. עבודה מקצועית זו לא היתה נושאת רווחים כל עוד נעשתה כעבודת כפייה. בעלי-מלאכה מאורגנים מן העיר לא באו בחשבון לשם כך, "מפני שהשררה עלול היה לבוא ע"י כך ביחסים מסויימים (הכוונה היא לזיקה של תלות) אל חברות בעלי-המלאכה, בניגוד לאמור בכל הפריבילגיות

(31) השווה ביחוד את הדו"ח שדרש קארל הששי ממשרד הממשלה בביהם (Böhmische Statthalterei)

על המצב בתעשית האריג (1717), מודפס אצל Grunzel עמ' 79 ואצל Salz עמ' 312.

(32) השווה Josef Blau, Neuern; גולד, עמ' 431: "לעומת זה התפתח המסחר בתוצרת החקלאית מכל הסוגים והיה לאחד ממקצועות המסחר העיקריים המיוחדים ליהודים בלבד".

בצר עודפי התוצרת של האכרים היו משרדי השררות שבסביבה המקור החשוב ביותר לקניית מוצרים חקלאיים. בין השאר מצטט בלאו את כתב הבקשה, שהגיש יעקב אהרן מנוישטאדל (Straž) הסמוכה להיידט (Bor) אל הקיסר, שבו מציין היהודי, שהיה מוכר את מוצרי המשקים של השררות במחוז פילון וגם במחוזות אחרים, דהיינו: צמר, שומן, נוצות, בהמות וכד'.

(33) וכך היה המצב כמאה שנה. את המצב הכלכלי בביהם ציין בשנת 1630 יאן צ'רנין מחוזניץ (Chudenice) בדברים אלה: "Zidé v té discordfí svěťe oni jediní kšeftovní vybytky obstarati smějí a umí" (היהודים הם בלבד מעיזים ומצליחים בעולם מפולג זה לעסוק בסחר מכר). Jan Zoubek, Pacov; גולד, עמ' 472.

(34) Deputat (תוצרת). אותו דבר אנו מוצאים פעם אחת אף לגבי יהודי. במיפקד במחוז צ'אסלאו 13 כתוב: "Flusař k ruce vrchnosti z deputatu" (מחזיק בית מבשל אשלג לידי השררה עבור הפוטאט). נדמה שבמקרה זה לא היהודי היה מוכר את התוצרת של בית-מבשל האשלג כי אם השררה, והיהודי היה מקבל תוצרת בשכר עבודתו.

והזכויות של מעמד האצילים" — כפי שסיכם בשנת 1719 שר-המחוז ממהירין את עמדת בעלי האחוות³⁵. אבל משק השררה לא יכול לוותר על מפעלים אלה, מפני הצורך בתוצרתם; ביחוד היה היי"ש אחד הצרכים החיוניים של השררה, אנשי-השרת וכף האוכלוסיה הכפרית³⁶! לפי הנוהג המקובל מן ההכרח היה שצורך זה יבוא על סיפוקו בתוך המשק גופא ולא דרך קנייה³⁷. בעוד שעבוד עורות ובישול אשלג היו נחשבים במידה מסוימת כמותרות, היה ייצור היי"ש נחשב לצורך-חיים ממש! הדעת היתה נותנת, כי מפעלים אלה במשק האחוות צריכים לא רק לספק את הצרכים המקומיים אלא גם לשאת רווחים, בדומה למפעלים שבידי בעלי-המלאכה המאורגנים בערים. מאחר שבגלל הסיבות המנויות לעיל לא באו בחשבון ככוחות עבודה לא האכרים וגם לא בעלי-המלאכה העירוניים המאורגנים, נראה המוצא בהכרחם של המפעלים. הוחל בכך עוד קודם שנת 1724 והמשיכו בכך זמן רב אף במאה ה-19³⁸. את החוכרים היו מקבלים ומוצאים עפי"ר רוב בין היהודים.

דבר זה יוצא מתוך צירוף העובדות הבאות: א) לא פעם נמצא כתוב ברשימות המפקד שפלוני היהודי חוכר היי"ש "ברח", או "שהיה הכרח לגרשו", וכי מבקשים יהודי אחר במקומו. ב) המונוגרפיה היחידה, העוסקת במפעלי-מלאכה (בתי-בורסקי — אמנם רק במיהרין³⁹), קובעת לבסוף, על יסוד חומר סטאטיסטי מאותו זמן, רוב עצום של יהודים בעסקי הבורסקאות במיהרין, "עד כמה שזו נתרכזה במשקי השררות". ג) סעיף 164 של החוקים והתקנות ליהודי ביהם משנת 1846, מוכיח, כי מצב דומה היה גם בביהם. הסעיף פותח: "מכיון שהיהודים מחזיקים בחכירה את רוב בתי-הבורסקי של האצילים וכו'"⁴⁰. שם גם נאמר, כי "החכירה של בתי-משרפות היי"ש ובתי-מבשל האשלג מותרת ליהודים", והיתר זה ודאי לא היה ניתן אלמלא נהגו בדרך כלל להחכיר ליהודים כל אותן החכירות.

יש איפוא לשער, כי אותם 410 חוכרים יהודים של מפעלי-מלאכה אחוזתיים, שנמנו במפקד משנת 1724, הם רוב החוכרים של אותם המפעלים בכלל. החלוקה המקצועית של החוכרים — 328 חוכרים של בתי-משרפות יי"ש, 56 חוכרים של בתי-מבשל אשלג, 26 חוכרים של בתי-בורסקי — משקפת את "הצורך החיוני" ביי"ש⁴¹.

(35) חשווה את תשובותיהם של רוב השררות במיהרין לרגל כוונה כזאת של הקיסר לגבי עסקי הבורסקאות של השררות, 1719, נדפס אצל Záček, Jüdische Gerbereien in Mähren zu Beginn des 18. Jahrhunderts, Jb. V, 182.

(36) הרברים אמורים כאן ביחוד על המצב בכפרים אשר בהם ישבו רוב חוכרי בתי-משרפות היי"ש היהודים (השווה "ציון" תש"ד עמ' 24) וחוכרי בתי-המשרפות הללו היוו את הרוב המכריע של החוכרים היהודים בכלל. (37) פסקו של זומבארט עמ' 272: "משק האחוה משנת 1800 דומה בעיקרו לזה של שנת 800", נראה הולם — אע"פ שעורר בשעתו התנגדות — את משק האחוה של ביהם בתקופה הנידונה.

(38) השווה "ציון" תש"ד, עמ' 24; האחוות האלה שהיו גדולות בהרבה לעומת אלה שבפרוסיה למשל הוצרכו לשם ניהול קרקעותיהם המרובים לאדמיניסטרטורים. השווה בקרתו של מאכס נֶכֶר H. Z. 75, 143 על ספרו של קארל גרינברג המצוטט לעיל עמ' 49, הערה 2, ומאחר שבין כה וכה לא ניהלו בעלי-האחוות בעצמם את משקיהם עלתה על דעתם גם דרך החכירה. והיתה זאת תמיד חכירה של מקורות הכנסה מוגדרים בהחלט.

Záček, 193 (39)

Heinrich Ritter von Kopetz, Versuch einer systematischen Darstellung der in (40) Böhmen bezüglich der Juden bestehenden Gesetze und Verordnungen, Prag 1846.

(41) מהערותו של ז'אצ'ק, כי 13 בורסקאים היו מנהלים את בית-הבורסקי שלהם בבית-משרפות-יי"ש של השררה יוצא, כי גם במיהרין, אשר בה נמנו 79 בתי-בורסקי חכורים בידי יהודים, היתה חכירת בתי-משרפות של יי"ש נפוצה עוד יותר. מצד שני יש לקחת בחשבון שיתכן כי בין יהודי ביהם שמחוץ לפראג היו גם חוכרים של בתי-בורסקי שנפקדו כסותרי עור או כבורסקאים. השווה "ציון" תש"ד עמ' 24.

היהודים נעשו במידה כה מרובה לחוכריהם של מפעלי המלאכה במשקיהם של השררות קודם כל, משום שלא נמצאו באוכלוסיה הלא-יהודית, המשועבדת ברובה, די אנשים בעלי רצון ויכולת לשלם את דמי החכירה (Bestandgeld) הגבוהים. גורם נוסף, לא-כלכלי, היתה פיכתותם של היהודים, בעוד שהאוכלוסיה הלא-יהודית והמשועבדת ביחוד היתה שטופה בשיכרות. והרי רוב המפעלים היו בתי-משרפות של יי"ש. הצד הכלכלי נידון במישאל שנערך, ביזמת הממשלה, בין בעלי-האחוזות שבמיהרן, שר-המחוז של צנאים (Znojmo) קובע, על יסוד התשובות שנתקבלו ממחוזו, כי בתי-הבורסקי המוכרים ליהודים מכניסים לשררות רווחים יותר גדולים מהמוכרים לנוצרים והסיבה לכך היא, לדעתו, כושר-השיווק של החוכרים היהודים.⁴² יש לשער שאותם הדברים יפים גם לגבי החוכרים היהודים של בתי-מבשל האשג. כלל של דבר: החכרת המפעלים הנ"ל שבמשקי האחוזות היתה הדרך היחידה הכדאית לבעליהם והיהודים היו האלמנט הנוח והמתאים ביותר לחכירתם של מפעלים אלה.⁴³

3. המלאכה היהודית

התעסקות היהודים במלאכה היתה כרוכה בשעתה במחלוקת קשה עם בני-אומנותם הלא-יהודים, אף היתה סיבה לתגרות-דמים מרובות. שנוי היה במחלוקת אם מותר להם לבעלי-המלאכה היהודים לעבוד בשביל בני עמם בלבד, או גם בשביל נוצרים. הלא-יהודים לא חלקו על הדעה הראשונה, אך התקוממו בכל תוקף נגד הדעה השניה; כי סיפוק מוצרי מלאכה לאוכלוסיה הנוצרית נחשב, לפי הנוהג הכלכלי של ימי-הביניים, זכותם האכסלקסיווית של בעלי-המלאכה הנוצרים המאורגנים בחברותיהם. למעלה ממאה שנים כבר נמשכה מחלוקת זו בביהם, ופרדינאנד השלישי פלל בפריוילגיה הכללית שנתן ליהודי ביהם סעיף מיוחד על המלאכה. אולם סעיף זה שהתיר לבעלי-מלאכה יהודים לעבוד גם בשביל נוצרים, לא היה מנוסח ניסוח חד-משמעי.⁴⁴ והעיקר: הפריוילגיה הקיסרית היתה אולי בת-תוקף בפראג ובערי-המלך, אך לא בטרטוריות של האצילים. על המצב בטרטוריות אלה, כפי שהיה למעשה, זרע אור כתב-בקשה ששלח

Záček, 179. (42)

(43) סברתו של ז'אצ'ק, שם 184, שהיהודים היו עוסקים בשריפת יי"ש ובבורסקאות, מפני שמלאכות אלו היו מן המעטות המותרות להם, לא נכונה איפוא כל עיקר: (א) הואיל והיו רשאים על יסוד הפריוילגיה הקיסרית משנת 1643 – השווה: Jakobowits, Jb. VIII, 73 – לעסוק כמעט בכל המלאכות; (ב) הואיל והיהודים היו מעדיפים את החכירה על כל מלאכה אחרת כשלעצמה, מפני שהכנסות החכירה היו מרובות יותר. הייליג (Ziele und Wege einer Wirtschaftsgeschichte der Juden in der ČSR, Jb. IV, 52) סובר, כי חוכרי המפעלים של השררות היו משמשים, ברשותם של השררות. בעלי-מלאכה חוציים לרעת חירויותיהן וזכויותיהן של הערים. לגבי ביהם אין הדברים נכונים, שהרי הערים הנידונות משועבדות היו וממילא לא היו להן אלא אותן הזכויות, שהעניקו להן בעלי-האחוזות.

(44) "9... lassen wir es bei der Begnadigung von 1628... dass ihnen Juden auch ihr erlerntes Handwerk unter ihnen zu treiben erlaubt worden..." J. Wertheimer, Die Juden in Österreich vom Standpunkt der Geschichte des Rechts und des Staatsvorteils, Leipzig 1842, 200. את הפריוילגיה כולה פרסם בערה 44, יעקובוביץ מוכיח, שהמלים הדו-משמעיות "unter ihnen" (בינם לבין עצמם) מכוונות אל איסור התקנתם של מוצרי מלאכה בידי בעלי-מלאכה חוציים נוצרים ולא לאיסור שיווקם בין קונים נוצרים, עד כמה שהמוצרים מעשה היהודים עצמם. אעפ"כ הסתייעו חברות בעלי-המלאכה הנוצרים בקובלותיהם על היהודים בניסוחו הבלתי ברור של הסעיף הנ"ל.

אל השררה שלו חייט יהודי מן העיר נאכוד (זמן לא רב אחרי 1648). הוא מבקש רשות לעסוק במלאכה שלמד, ומבטיח שלא יעבוד אלא בשביל לקוחות יהודים בלבד.⁴⁵ חומר המפקד משנת 1724 אינו עשוי ליתן לנו תשובה ברורה על שאלה זו ויש להסתפק במה שניתן לנו שם ברמז. ביחוד בחלוקת בעלי-המלאכה הנפקדים לפי מקומות-מושבם ("ציון" תש"ד, עמ' 22 וכו'). רוב בעלי-המלאכה היהודים יושבים בכפר (19 מתוך 598), ובני-העיר שבהם יושבים רובם ככולם בערים בעלות קהילות יהודיות גדולות (214 מתוך 279). מכאן יש ללמוד, כי בעלי-המלאכה היהודים שבערים היו עובדים בעיקר בשביל לקוחות מבני עמם ואילו שבכפרים היו עובדים בעיקר בשביל לקוחות נוצרים (אכרים).⁴⁶

45 Jakobowits, Die Brandkatastrophe in Nachod, Jb. X, 273. יעקובוביץ מוסיף לכך: "לפי פרויוילגית-המלאכה משנת 1678 יכלה ההגבלה... לגבי חלוקות היהודים להיות מיותרת; אולם הדבר מעיד, באיזו מידה לא נחננו כמה עיריות ושררות דעתן על הזכויות שנתנו ליהודים" (!) להמשך בירורנו יש לשים לב, כי בנאחוד – הנמצאת במחוז קניגראץ ואינה כלולה איפוא בטאטיסטיקה של משלח-היד – השווה "ציון תש"ד" עמ' 6 הערה 20 – היתה קהלה יהודית גדולה בת ששים משפחה.

46 ביחוד שנויה היתה במחלוקת שאלת חלוקות הנוצרים אצל הקצבים, משלח-היד השני בתפוצה, בין יהודי ביהם שמחזין לפראג. הקצבים היו בעלי אטליוזים, מוכרי בשר ברשות עצמם, בניגוד ל"שוחטים", שהיו מחמנים ע"י הקהל ונמנו לכן במפקד עם הקבוצה המקצועית הרביעית. איש יהודי שהתישב יחידי בכפר, היתה לו ממילא הזכות לשחוט בהמות, כפי שהיתה ניתנת בדרך כלל לקהילה היהודית. האטליו (Fleischbank) היה כמובן מסויים מפעל המלאכה של השררה והיה עומד על חקרע שלו. "מחזיק האטליו" (der die Fleischbank hielt) – היה חייב כרגיל לשלם לבעל-האחווה, מלבד צלם-הבשר הקיסרי (kaiserlicher Fleischkreuzer), שהוא מס עקיפין מממכר הבשר, – גם דמי חכירה קבועים (Fleischbankzins). בדומה לחוכרים של שאר מפעלי המלאכה, היה מחוייב גם היהודי מחזיק האטליו ליתן לשררה נתינות בשוה-כסף, ע"פ רוב את הלשון של כל בהמה שחוטתה. כך כתוב למשל במפקד היהודים (מחוז פילון 3). ע"ד סידור זה השווה פרק ב' סעיף 11. הזכות לעסוק בקצבות הובטחה ליהודים בפירוש בהרבה חווייחסות שנשארו מאותם הימים; השווה למשל Bretholz, Jb II, 421. זכות הקצבות קיבלו יהודים רבים, שעיקר עיסוקם היה במסחר או בעסקי חכירה אצל השררה ושלמעשה לא היו שוחטים אלא לצרכי עצמם, אע"פ שהיו מוכרים את החלקים שאינם כשרים לנוצרים. (בשל המכירה הנוחה של מוצרי הלוואי מצטרפים ע"פ רוב סחר בהמות, חכירת בית-משפחות יי"ש וקצבות). מלבד אלה נמנו בשנת 1724 179 אבות-משפחה, שהקצבות היתה עיקר עיסוקם. רובם (112) ישבו בכפר ומאלה שנמצאו בערים (67) ישבו למעלה ממחציתם בקהילות גדולות. קצבים אלו היו משתדלים כמובן למכור לשכניהם הנוצרים לא רק את החלקים שאינם כשרים אלא גם בהמות שלמות. אף נראה שהיו מצליחים בכך לפעמים. ראייה לדבר – החלונות הרבות של הקצבים העירוניים הנוצרים על התחרות היהודים. שהאשמות אלו אינן קלוטות מן האויר, אנו למדים מהערותיהם של כמה מנהלי אחוות, אשר לפיהן משלמים הקצבים היהודים יותר מן הנוצרים, ועל כן יש להחזיקם או לקבלם. כן מוכן, דרך משל, הקצב היהודי בפודהראד (Podhradi) לשלם פי שלוש ממה שמשלמים שלשה קצבים נוצרים יחד. פראואנברג 1682. Fond Frauenberg IA 5 A J 1a 1. 7.

קצבים יהודים לא מעטים היו כפי הנראה אמידים למדי, ונראה שבדרך כלל היתה זיקה ישירה בין מצבם של היהודים לבין מעמד חלוקות שלהם. גוח היה כמובן לקצבים היהודים אם השררה נמצא במקום ונוקק ל"שירותם", כפי שהיה הדבר למשל בעיר קולין, מקום שישבו כמובן גם קצבים נוצרים לא מעטים. באין אצילים נשארו האכרים, והללו היו כידוע ע"פ רוב עניים מאד. וכך באה תלונה מכפר נְפֹדֶרֶץ' (Nepodřice) אל משרד השררה של פרוטיווין (Protivín), כי שמעון קאפקה היה נושא בשר ולחם אל בתי האכרים והיה משדל אותם לקנות בהקפה וכך "הרגיל לא אחד מן האכרים לאכול בשר בכל יום שלא לפי הישג ידם" (dem "alltäglich sein Vermögen nicht erschwingenden Fleisch Essen angewöhnet" והשקיע אותם

מכאן שחברות בע"מ המלאכה הנוצרים בערי-השדה עוד יכלו, בתחילת המאה הי"ח, להוסיף ולקיים בידם את המונופולין על המלאכה בעיר גופא, מה שאין כן בכפרים שבסביבה. המונופולין על המלאכה בכפר נשמט מידם, במידה מסוימת בגלל היהודים. בעוד שקודם לכן הוצרך האכר לקנות את כל צרכיו אך ורק אצל בע"מ המלאכה העירוני המאורגן והיקר, הרי הוא הולך עכשיו ע"פ רוב אל בע"מ המלאכה החוציי הכפרי, והוא לא אחת יהודי. על התפתחות זו השפיעו, כפי הנראה, בעיקר שני גורמים. ראשית, לרשות היה ענין בכך. אופייני גילוי-הדעת משנת 1709 של הרשות מבלומנאו (Května) (אף כי אחוזה זו היא במיהרין): "מפני מה לא תהא רשות קרקעית (Grundobrigkeit) רשאית לסבול בתוכה, במקום שאין חברת בע"מ המלאכה, את מציאותם של אנשים כאלה (בע"מ המלאכה חוציים)?... אף אין נוהגים, שתקנות של חברות בע"מ המלאכה תהיינה מןחות כביכול ביד השררה שלהן"⁴⁷. אולם השררה לא היה מעונין במלאכתם של החוציים אלא כשהיא מותנית בתשלום קבוע ולא מועט, ואף לכך באו היהודים בחשבון יותר מהאכרים המשועבדים, אע"פ שגם ביניהם היו בע"מ המלאכה שונים. שנית, אין להסיח את הדעת גם מן העובדה, שכבר עמדותי ע"ה במאמרי על המיפקד משנת 1724, — המחסור, בכפר ואפילו בעיר-השדה הקטנה, בבעלי מלאכות מסוימות או ליקוי הכשרתם.

עד עכשיו דיברנו על דבר המלאכה היהודית כשהיא לעצמה, פשוטה כמשמעה. אולם על תפיסה זו חלק הייליג בזמן האחרון⁴⁸. הוא דן לפי המצב במיהרין ובא לידי מסקנה, שמחמת הצרת גבולה של המלאכה היהודית ע"י החברות של בע"מ המלאכה הנוצרים⁴⁹, הקדימו היהודים לייצר בשביל מלאי, או לייצר בעזרת חוציים נוצרים, עד שהחייט היהודי במיהרין היה למעשה סוחר בבגדים, הסנדלר היהודי — סוחר נעליים, והבורסקי היהודי — סוחר עורות. הייליג מניח שבדומה לכך היה המצב גם בביהם⁵⁰.

בחובות עצומים. את היהודי יש לגרש תיכף ומיד. ג'ודרצ'ין [1779] Fond Protivin V A J 1a. אכן נראה שזה לא היה מקרה טיפוסי.

דברינו על חוג הלכות של המלאכה היהודית בכללה הולמים ביחוד את מלאכת הקצנות, כלומר, שמלבד היהודים שבקהילות הגדולות היו לו, לקצב היהודי, לעתים קרובות לקוחות מבין האכרים.

Heilig, Die Vorläufer der mährischen Konfektionsindustrie in ihrem Kampf mit (47 den Zünften, Jb III, 362.

(48 הייליג משתמש במאמרו, הנזכר בהערה הקודמת, במסקנות שהגיע אליהן על יסוד חקירה מפורטת במקורות שצוינו בחיבורו Ziele und Wege einer Wirtschaftsgeschichte der Juden in der ČSR, Jb. IV, 7. הייליג מתווכח עם Engel, Die Ausweisung der Juden aus den königlichen Städten Mährens und ihre Folgen, Jb II, 50. (49 לפי דעתי מפריו הייליג בהערכת קביעות ויציבות של ההגבלות שהוגבלה המלאכה היהודית. ראייה שכנגד תפיסתו של הייליג הוא גילוי-הדעת מבלומנאו משנת 1709 שנוכר לעיל ושהוא עצמו ציטט, שהרי אם קצרה ידן של חברות בע"מ המלאכה העירוניות להרחיק את החוציים הנוצרים (שאליהם מכוון גילוי-הדעת), נדמה שאף מאמציהם כנגד היהודים לא היו מוצלחים יותר. ועוד זאת: מאחר שליהודים במיהרין אסורה היתה הישיבה מתוך לעריס, כלומר בכפר — עקרון שלא הוצא לסועל בביהם, השווה "ציון" תש"ד עמ' 22 הערה 60 — מן ההכרח שהתפתחות במיהרין תהא שונה ביסודה מזו שבביהם.

(50 נימוקיו של הייליג להנחה זו רופפים למדי: א) בקהילות קטנות מאד, כגון שוויאוי, נזכרים בשנת 1713 חייטים יהודים. הייליג סמך על התמצית שהוציא ספלי מתוך הקאטאסטר התיריואני. Teply, Die Juden in Schwihau, Jb II, 132. והנה שוויאוי היא, ראשית, קהילה בת 17 משפחה ובכך לא "קהילה קטנה מאד". ואף אם לפי ספירתנו אין שוויאוי נמנית עם הקהילות היהודיות הגדולות, בנות עשרים משפחה ומעלה, על כל פנים

בבואנו לבחון את השקפתו של הייליג, אנו נתקלים בקושי שלכתחילה לא עלה על הדעת כלל להבחין. גם לגבי התחום הכללי, הלא-יהודי, בין בעלי-מלאכה המקיפים חמרי-גלם על מנת לקבלם במחיר מוזל בתור מוצרים מוגמרים ושהם עצמם אינם עוד אלא סוחרים בלבד לבין בעלי-מלאכה המייצרים בעצמם. אותם המקיפים, שהגיעו למעמדם מתוך עיסוקם במלאכת-גמר, אינם מוצאים מכלל החברה של בעלי-המלאכה אלא אדרבא, מהווים אותה חברה, יחד עם בעלי-המלאכה המקבלים מהם חומר-גלם והעושים את העבודה עצמה. נוהגים היו לפי העיקרון שמי שאינו חבר בחברת בעלי-המלאכה, אסור לו לעסוק בהקפת חמרי-גלם כנ"ל. מובן מאלי, שבאותה חברה היו המקיפים שולטים בחבריהם העובדים למענם⁵¹. חקירת המצב המסובך הזה היא כמובן עוד קשה יותר בסקטור היהודי מאשר בסקטור הנוצרי. מכל מקום רואים אנו, כי במקום שהתפתחו חברות של בעלי-מלאכה יהודים, כגון בפראג, היו ראשי החברות האלה לעיתים קרובות מקיפים. אלא שכאן מתגלה שינוי ניכר בין החברות היהודיות והנוצריות. המקיפים היהודים, המאורגנים בחברות היהודיות, היו מרבים להעסיק בעלי-מלאכה נוצרים, חוציים או גם מאורגנים — דבר שנאסר בפירוש⁵² בסעיף המלאכה של הפריווילגיה היהודית משנת 1648. תופעה שכזו הביאה את הייליג לידי הנחה, שמלאכה יהודית ראויה לשמה לא היתה במציאות כלל. אין מעניננו לברר כאן אם הדברים נכונים לגבי מיהרין. בפראג בכל אופן היו בעלי-מלאכה המקיפים היהודים (Zunftmeister), מספקים חומר גולמי גם לבעלי-מלאכה נוצרים וגם ליהודים ומספר היהודים המקבלים לא היה כפי הנראה מועט⁵³. גם כאן מאורגנים בעלי-המלאכה המקיפים והמקבלים כאחד בחברת בעלי-המלאכה ואולי מטעם זה לא תיארו עד היום את בעלי-המלאכה היהודים — המקיפים והמקבלים, כל סוג לעצמו.

מה היה מצב המלאכה בין היהודים שמחוץ לפראג? בספרות מצויים כמה וכמה מקרים, שיהודים היו מעסיקים בעלי-מלאכה נוצרים בדרך ההקפה של חמרי-גלם. ביונג-בונצלאו "מחזיקים" היהודים עשרים חייטים נוצרים⁵⁴. בשנת 1647 הגישו ה"קונסולים" שבקולין קובלנא על היהודים על שהם עוסקים בכל המלאכות והם לוקחים להם פועלים נוצרים לעזרה⁵⁵. דוגמאות כיוצא באלה, שוודאי לא במקרה הן מוזמן מלחמת-שלושים-השנה, זמן האספקות

יכול היה אותו חייט יהודי לעבוד גם בשביל לקוחות יהודים. — ב) המקרה שוויאוי איננו אופייני כלל, כי רק 13 חייטים מ-182 יושבים 11 שנה אחרי 1713 בערים שאין בהן קהילות יהודיות גדולות! — ג) המקרה השני שמביא הייליג כראייה לדבריו נוגע ליהודי אחד מפראג. — ד) הייליג מתאר תנאים שבשנת 1780. ג' וד' אינם עשויים איפוא כל עיקר להאיר את תנאיהם של יהודי ביחס שמחוץ לפראג בראשית המאה ה"ח. השווה גם להלן חערה 62 על העניות שהיתה רווחת בין החייטים היהודים בביהם שמחוץ לפראג.

51 תעשיית המשי של ליאון (Lyon) היתה מורכבת משתי קבוצות: אחת — *maîtres marchands* מקיפי חומר-גלם על מנת לקבלו בצורת מוצרים גמורים במחיר מוזל, והשניה — *maîtres ouvriers à façon* מקבלי חומר-גלם ומעבדיו כנ"ל. שתי הקבוצות היוו יחד את חברת בעלי-המלאכה. Sombarth II 2 415.

52 "...doch mit dieser Limitation, ...dass sie keine Christen-Gesellen, Störer oder (Jb. VIII, 73 יעקובוכץ Pfuscher halten, noch ...die von ihnen verfertigte Arbeit hausieren...

53 השווה יעקובוכץ Jb VIII, 103, רשימה של 49 מטילאי הנעליים וכן עמ' 109, 111 על דבר החייטים היהודים שסוחרים הבגדים היהודים מומינים אצלם "כל בגדי גבר". היו אפילו בעלי-מלאכה יהודים שהיו עובדים בשביל נוצרים (שנוצרים היו מספקים להם חמרי-גלם). למיטקד איידליץ (Audlice) (מחוז זאץ 39) צורפה רשימה משנת 1750, ובה נאמר על פרוון יהודי עני שהוא עובד "גם בשביל נוצרים".

54 גולד, עמ' 206.

55 גולד, עמ' 283.

המלחמות הגדולות, אפשר בנקף להוסיף כהנה וכהנה, אלא שאינן עשויות להוסיף ולהבהיר את הענין. כי לא זאת השאלה, אם היו יהודים מקיפים חומר-גלם לבעלי-מלאכה נוצרים – אין ספק שמרובים היו כאלה – אלא אם מלבד בעלי-המלאכה היהודים הללו, שלפי שימוש-לשון מודרני הולמם יותר השם סוחרים, היתה גם מלאכה יהודית ממש. בעקבות המיפקד משנת 1724, אשר במאמרי עליו באתי לידי מסקנה שהוא אופייני למצבם של כלל יהודי ביהם שמחוץ לפראג. יש להציג את השאלה כך: אותם 598 היהודים הרשומים כבעלי-מלאכה, האם היו פעילים בעיקר כבעלי-מלאכה, או בעיקר כסוחרים מקיפים?

לכשניתן תחילה דעתנו על דברי המיפקד כלשונם, שאמנם בנידון זה אין לסמוך עליהם הרבה, הרי אנו מוצאים שלוש פעמים את הבטוי "verlegen" (להקיף חומר-גלם למי-שהוא). כמה וכמה פעמים צוינה התעסקות זו במלים אחרות ורק לגבי סוחרים, ואין אף רמז להקפה אצל יהודי שנפקד כבעל-מלאכה. כשנבחון, לאור שאלתו של הייליג, את הנתונים על מלאכת החייטות שבחומר המיפקד, נמצא ש-182 הרשומים במיפקד כחייטים ותופרות 56 מתחלקים באופן זה:

156 חייטים, בלי פרטים נוספים

מהם 74 בקהילות יהודיות גדולות

73 בכפר

9 בערים בלי קהילות יהודיות גדולות

9 חייטים העושים עבודות חלקיות

מהם 2 תופרי מכנסיים 57

1 חייט השוק

6 חייטי טלאים 58

12 חייטים בעלי מסחר מצין מלאכתם, היינו: עוד מעובד ובלתי מעובד, בד, רוכלות 59.
2 חייטים וסוחרים בגדים (ישראל קופל ובנו באיידליץ, מחוז זאץ 39 3. שני בניו האחרים הם חייטים ורוכלים)

3 סוחרים בגדים בסבורטן (לייטמריץ 62 3), אחד מהם "הולך בכפרים עם בגדים", עיסוקם של שני האחרים צויין במלים "עם בגדים".

מלבד 182 החייטים הנ"ל היו עוד חמשה שנפקדו כתגרים. הללו סחרו בבגדים, גם בגדים ישנים. שנים מהם ישבו ישיבת-קבע בדורדון (Dresden). רק בשני המקרים של איידליץ מסייע איפוא חומר המיפקד לדעתו של הייליג, אשר לפיה החייטים היהודים הם בעצם סוחרים-מקיפים. חוץ ממקרים אלו ושלשת המקרים מסבורטן לא נזכר בו עוד מסחר הבגדים, שהוא אגב דל ביותר, בקשר למלאכת החייטות.

56) יש בסך הכל 9 תופרות, כולן אלמנות, פרטים חסרים לגבי כולן. הן נכללו איפוא בין 156 החייטים, שאין עליהם פרטים נוספים. בסטאטיסטיקה הכללית של משלח-היד שבמאמרי על המיפקד נרשמו 3 סוחרים הבגדים בין החייטים בשל צירוף מסחר הבגדים אל מלאכת החייטות. מיון ראשון זה אי אפשר היה לשנותו כאן, אף כי לפי השאלה העומדת לפנינו לא היינו צריכים למנותם בין החייטים, מפני שעסקו כנראה בעיקר במסחר הבגדים.

57) ליבוכוביץ (Libochovice) מחוז לייטמריץ, VIII 30 : סאלומון יעקב – חייט-השוק (Markt-schneider). כן היו קוראים לאותם החייטים שעבדו בשביל השוק, לפי שיטת ההקפה. אותו סאלומון יעקב נראה שהיה איש עני, ז"א שהיה מקבל חומר-גלם ולא מקיפו לאחרים.

58) חייטי-הטלאים יושבים כולם בכפר. מעניין שגם התקנות של הברות בעלי-המלאכה הוצרים התירו את עבודתם בכפר.

59) שבעת החייטים העוסקים במסחר זעיר (etwas gar weniges), הכולל סחורות שאין להן שום שייכות לחייטות, כגון בשמים, חלב וכד', נמנו עם 156 החייטים סתם.

והנה אפשר לטעון לזכותו של הייליג, שהחומר הניתן במיפקד אינו מספיק כדי הכרה מלאה של המצב⁶⁰ וביחוד יכול להיות שבין 156 החייטים שאין שום הערה בצידם היו גם מקיפים. טענה זו מחייבת לחזור ולבדוק, כשתהא אפשרות לכך, את המקורות. אולם לפי שעה יש לומר שאין יסוד להשערתו של הייליג וזאת על סמך אותה בחינה עצמה, ששימשה לו הוכחה שהחייטים היהודים במיהרן היו מקיפים, דהיינו – מעמדם החמרי של אותם החייטים. אותה "עשירות מתמיהה של החייטים היהודים המוראביים" מסתברת רק בפעולתם כמקיפים, ואילו אותם 156 החייטים סתם בביהם – רובם עניים היו⁶¹, כמרבית בעלי-המלאכה האחרים. מאלפת הדוגמה של שוויאוי, אשר הייליג חשב שהסתייע בה (השווה לעיל הערה 50). הקאטאסטר התירסיאני מציין, כשם שהוא עושה כך לגבי שאר היהודים, גם את הריווח השנתי של החייט. ששה תגרים מרוויחים 50–100 פלורין לשנה, שני תגרים עניים רק 40 פל', לייבל החייט מרוויח כמוהם רק 40 פל' לשנה (והוא רשום אחרי התגרים לפני המלמד והאלמנות). מעשה זה אינו עשוי אפוא להוכיח כל-עיקר שלילי היה סוחר-מקיף אלא עובד החי מיגיעו⁶².

הייליג ביסס את השקפתו בדבר עסקי ההקפה של בעלי-המלאכה היהודים ביחוד על החייטים היהודים במיהרן. חקירה מפורטת של המלאכה הנפוצה ביותר בביהם, לאור מיפקד היהודים, הוכיחה, כי אין לייחס כאן עסקי הקפה אלא לשיעור מבוסס של נרשמים (2 מתוך 182). הסבר להבדל עקרוני זה במצב החייטות בביהם ובמיהרן יש לחפש כנראה, ראשית כל, בחלוקת היהודים-החייטים בביהם לפי מקומות-מושבם. הללו ישבו, כאמור, כמעט כולם בקהילות גדולות או בכפרים. ותופעה זו יסודה בכך שבביהם מותרת היתה ליהודים הישיבה בכפר, ואילו במיהרן היתה אסורה להם כבר משנת 1545⁶³.

אשר לעסקי ההקפה של בעלי-המלאכה, נראה לי מותר להקיש מתנאי החייטים על התנאים של שאר בעלי-המלאכה, כפי שעושה זאת אגב גם הייליג עצמו. לא זו בלבד שהחייטים מהווים יותר ממחצית של אותם בעלי-המלאכה שאינם זקוקים לרכוש לשם מלאכתם⁶⁴, אלא שגם מיעוט הרכוש והישיבה בקהילות גדולות ובכפרים, המציינים את מצבם של החייטים,

60 אף החומר הארכיוני, המדגיש לרוב, בצורת קובלנות, משפטים וכד', את הנחונים הבלתי מחוורים של המיפקד, אינו יורע כלום על שיטת ההקפה בקשר לבעלי-המלאכה היהודים. אמנם בחומר הארכיוני מעטות בכלל הידיעות על המלאכה היהודית.

61 השווה "ציון" תש"ד עמ' 23. אצל שלשה-עשר חייטים נרשם בפירוש שהם "שכנים" (Inleute) או שהם "חייטים עמלים" ("mühselige Schneider"). ואף נסיבות שאר הנפקדים – בקהילות הגדולות הם נרשמים על פי רוב סמוך לסופו של המיפקד – מעידים על חיי דחקות. מובן שהיו גם יוצאים מן הכלל, ביחוד בין 23 החייטים של קהילת קולין הגדולה (201 משפחה). במיפקד 1724 נמנו בסך הכל רק שני חייטי מכנסיים, ואלה ישבו בקולין. נראה שבעלי מלאכה זו התעשרו במשך הזמן. בשנת 1768 אנו שומעים על שני חייטי מכנסיים לאכרים שנבחרו לקהל, אע"פ שחתמו בעצם ידם כי אין להם הזכות להיבחר. השווה Jakobowits Jb. I, 360, 361. 62 נדמה, כי הוא החייט לייבל משה (Löwel Moysse) הנוכח במיפקד משנת 1764 מחוז גלאטי I. 4. 63 אולי מותר להוסיף ולומר, כי ישיבת כפרים מותרת היתה ליהודים בביהם, מפני שהיה בכך צורך כלכלי. השווה "ציון" תש"ד, עמ' 22 הערה 60. אילו היה הדבר כך, היינו צריכים להניח שבמיהרן שונה היה המצב. אין לקבוע את סיבת ההבדל כל עוד לא נחקרו ונכתבו, עד כמה שידוע לי, מחקרים חדישים על חולדות הכלכלה של שתי הארצות.

64 לעומת זאת דרוש היה רכוש מסוים לקצבים, בורסקאים, פונדקאים וצורפי-זהב. השווה "ציון" תש"ד, עמ' 23. בנוגע למקומות מושבן של ארבע קבוצות אלו, הרי הם מחולקים כך: 164 יושבים בכפרים, 75 בקהילות גדולות ו-37 בשאר ערים וישובי-שווקים. השווה "ציון" תש"ד, עמ' 20. חלוקה זו היא בעיקרה כשל שאר בעלי-המלאכה, אלא שכאן מרובים יושבי הכפרים, בגלל המספר הרב של הקצבים והבורסקאים.

אופייניים גם לשאר בעלי-מלאכה⁶⁵. בלשון אחרת: לפי כל הנסיבות לא היו אבות-המשפחה, הרשומים במיפקד כבעלי-מלאכה, עשויים להיות סוחרים-מקיפים אלא רק בעלי-מלאכה פשוטים. בגלל הוויכוח עם הייליג, שלפיו אין להפריד בין שאלת התפקיד של המלאכה לבין שאלת אופן-העבודה, נזקקתי כאן גם לשאלה האחרונה, אף כי מקומה לגבי יתר המקצועות הוא בפרק ב', ומכיון שהתחלנו בדבר, נוסף מיד כל שיש עוד להגיד בענין זה. הדיפרנציאציה שנתהוותה בתוך המלאכה המאורגנת הנוצרית בין חברות למלאכת-הכנה לבין חברות למלאכת-גמר, אותה דיפרנציאציה המצויה גם בחברות בעלי-המלאכה היהודים בפראג ושממנה באה כאמור שיטת ההקפה, רישומה אינו ניכר כמעט ולא כלום במלאכה היהודית שמחוץ לפראג. ודאי לא הספיקה לכך ההכשרה המקצועית של החברות היהודיות⁶⁶, אף נראה שלא היה צורך בדיפרנציאציה זו בנסיבות הפשוטות של העיירה והכפר. היה צורך בבעלי-מלאכה פשוטים בכפר, כפי שהראינו. היהודים מיצאו לעתים קרובות, בהעדר בעלי-מלאכה נוצרים, את הצורך הזה. אף בקהילות הגדולות לא היה צורך בדיפרנציאציה יתירה⁶⁷, מאחר שהיה שם צורך במלאכה בצורתה הפשוטה ביותר, הנותנת לבעליה מעט מחיה ובעיקר זכות ישיבה במקום. ומאחר שדווקא היהודים יכלו למלא במידת מה צורך זה, נשארה המלאכה היהודית בכללה כמות שהיתה בראשיתה, מלאכת-כפר, לא דיפרנציאציה וללא חידוש.

יש אפוא לקבוע שבצד "המקיפים", הרשומים במיפקד משנת 1724 על פי רוב כסוחרים, התקיימה בביהם שמחוץ לפראג מלאכה יהודית. מסקנה זו היא בהתאם למשמעותם של המקורות, ולא באה בשל טעמי אפולוגיה, שהייליג מגנה אותם בצדק. ונדמה שנושאי המלאכה היהודית ב-11 המחוזות עם סטאטיסטיקה מקצועית, הם-הם פחות או יותר אותם 598 אבות-המשפחה הרשומים במיפקד כבעלי-מלאכה.

(סוף יבוא)

65) הסנדלרים הם בסוג זה הקבוצה השנייה בגדלה אחרי החייטים. לעתים קרובות מודגשת עניוּתם או שהיא ניכרת מתוך נסיבות המיפקד. סוחרים נעליים ודאי שלא היו. לגבי מתקני דוודים, עושות תחרים, סורגות גרביים, מיניקות, אכרים, ככלל לא באה בחשבון אלא המלאכה כשלעצמה. בנוגע לזגגים, אומר הייליג מה שהוא אומר לגבי שאר בעלי-המלאכה, שע"ם רוב היו סוחרים זוככים. על חזגגים בביהם שמחוץ לפראג מצויים בידינו שני מיסמכים: א) ראכמוט, Jb III, 188, מודיע ע"ד אדם גלאס (Adam Glas), שידע לשבץ זגוגיות עגולות בעופרת, לפי כללי האמנות. הוא קבע את כל החלונות בארמון נאיהאוס (Jindřichův Hradec), ומלבד זה היה עושה מסחר גדול בזגוגיות, צרכי צבא ועוד.

ב) קיבלתי העתק בצורת רגסט מאת הארכיון העירוני בעיר סובייטלאב (Soběslav). (ביהם הדומית) וזו ענינו: Peter Vok Rožmbersky כותב אל מנהל המשק שלו 30.8.1589: "היהודי יארוולים ילך לבאכני ויקבע חלון בארמון. אם היהודי חולה, ישלחו את עוזרו של היהודי". הרי זה אחד המקרים הבלתי-נדירים כל עיקר, שהיהודים הם היחידים במקום היודעים מלאכה מסוימת. והדברים אמורים לא במקום סתם, באכני היתה עיר המחוז, דהיינו העיר הגדולה שבכל הסביבה.

מבין בעלי-המלאכה האמידים פחות או יותר יכלו לבוא בחשבון לעסקי ההקפה רק הבורסקאים. נראה שהמקיפים במקצוע זה נרשמו במיפקד כסוחרים עור ולא כבורסקאים, כמו באיידליץ (מחוז זאץ 39 6): "בצמר ובעור מקיף סחורות אלו לבעלי-מלאכה" (השווה להלן פרק ב'). נראה שמיפקד היהודים מבדיל בין מקיפים ובעלי-מלאכה באופן ברור יותר מכפי שהיה נהוג בדרך כלל, אולי משום שמעטות היו בעיירות ובכפרים חברות בעלי-המלאכה ומשום זה לא ציינו המקיפים את עצמם כבעלי-מלאכה ואף אחרים לא עשו כן.

66) השווה "ציון" תש"ר, עמ' 23.

67) מובן מאליו שהדיפרנציאציה תחילתה בקהילות הגדולות. השווה לעיל הערה 62 ע"ד המצב בקולין. אף אפשר שבקהילות הגדולות היו בעלי-המלאכה היהודים עובדים, בניגוד לחבטתם, בשביל נוצרים.